

OBRAZOVANJE U ZATVORU: Društveni i/ili naučni zaborav

Branislava Knežić

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu,
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Svaki čovek, pa ma ko to bio i ma koliko bio ponižen, ipak, makar instinktivno i nesvesno, traži da se poštuje njegovo ljudsko dostojanstvo. Robijaš i sam zna da je robijaš, odbačen čovek i zna svoj položaj prema starešini. Ali nikakvim žigovima i nikakvim okovima nećeš naterati čoveka da zaboravi da je čovek. A pošto je i doista čovek, onda se prema njemu treba i ponašati kao čovek.

F.M. Dostojevski, Zapisi iz mrtvog doma

Uslovi izvršenja zatvorske kazne

- Zakonska rešenja
- Svrha zatvorske kazne
- Stanje u zatvorima (vrste zatvora, službe, struktura osoblja po službama i obrazovanju, prenaseljenost)
- Specifičnosti zatvorske sredine
- Struktura osuđenika (pol, starost, nivo obrazovanja, krivično delo...)

Zakonska rešenja

Najvažniji međunarodni pravni dokumenti na kojima se temelje naši zakoni o izvršenju krivičnih sankcija:

- dokumenti Ujedinjenih nacija i dokumenti Saveta Evrope:
  - Opšta deklaracija o pravima čoveka iz 1948;
  - Standardna minimalna pravila UN za postupanje sa zatvorenicima iz 1955;
  - Konvencija UN protiv mučenja i drugih oblika okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja zatvorenika (usvojena 10. decembra 1984);
  - Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950;
  - Evropska minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima iz 1973;
  - Evropska zatvorska pravila iz 1987. i 2006.
- Kod nas, svi zakoni o izvršenju krivičnih sankcija posle II svetskog rata, u odredbama koje se odnose na prava osuđenika imaju članove koji se tiču prava na obrazovanje

Svrha zatvorske kazne

- Zakonsko određenje: „*da osuđeni tokom izvršenja kazne, primenom odgovarajućih programa postupanja, usvoji društveno prihvatljive vrednosti u cilju lakšeg uključivanja u uslove života posle izvršenja kazne kako ubuduće ne bi činio krivična dela*“ (član 43. ZIKS, 2014.)
- „priprema“ za život na slobodi

Stanje u zatvorima

- Vrsta zavoda:
  - KPZ i okružni zatvor - za izvršenje kazne zatvora i mere pritvora;
  - KPZ za žene - za izvršenje kazne zatvora i maloletničkog zatvora;
  - KPZ za maloletnike - za izvršenje kazne maloletničkog zatvora;
  - Specijalna zatvorska bolnica - za lečenje osuđenih i pritvorenih lica, za izvršenje mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, obaveznog lečenja alkoholičara i obaveznog lečenja narkomana;
  - VPD - za izvršenje vaspitne mere upućivanja u VPD (ZIKS, 2014, član 13)

Stanje u zatvorima

Tipovi zavoda prema stepenu obezbeđenja:

- otvorenog
- poluotvorenog
- zatvorenog i zatvorenog tipa sa posebnim obezbeđenjem
- u nadležnosti Uprave za izvršenje krivičnih sankcija - 29 zavoda kao i Centar za obuku i stručno osposobljavanje zaposlenih

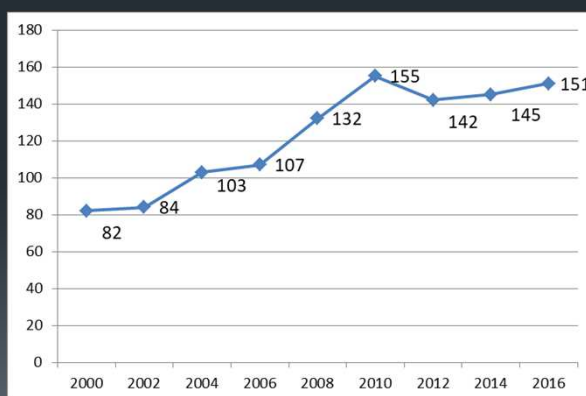
Stanje u zatvorima

▪ Vrste službi:

- služba za tretman (7%)
- služba za obezbeđenje (57%)
- služba za obuku i upošljavanje (13%)
- služba za zdravstvenu zaštitu (7%)
- služba za opšte poslove (16%)

Stanje u zatvorima

- Prenaseljenost zatvora (109.2% u odnosu na objektivne mogućnosti) – pogoršava uslove boravka osuđenika ali i uslove u kojima rade zaposleni

Promene u stopi zatvorenih lica u Srbiji (2000 – 2016)

Specifičnosti zatvorske sredine

- velika heterogenost zatvorenika (struktura ličnosti i vrsta krivičnog dela)
- veliki broj osuđenika sa zdravstvenim problemima kao i zavisnika od psihoaktivnih supstanci i alkohola
- osuđenici suočeni sa socio-ekonomskim problemima, nerazvijenim veštinama komunikacije....
- velika raznolikost zatvorskih ustanova (uslova i režima izdržavanja kazne)
- nedovoljnost osposobljenog kadra

Specifičnosti zatvorske sredine

- klasifikacija tretmana
- individualizacija tretmana
- vrste i oblici tretmana - mali grupni, opšti i posebni tretman (bolesti zavisnosti)

Struktura osuđenika

- **Pol**
  - 96% muškaraca
  - 4% žena
- **Starost**
  - 18-21 god – 1%
  - 21-27 god - 18%
  - 28-40 god – 47%
  - 41-50 god – 18%
  - 51-60 god – 12%
  - Preko 60 – 4%
- **Raspoređenost po odeljenjima**
  - Zatvoreno – 74%
  - Poluotvoreno – 23%
  - Otvoreno – 3%

Struktura osuđenika

Zastupljenost krivičnih dela po polu

Krivično delo	muškarci	žene
Teška krađa i krađa	24%	25,4%
Zloupotrebe droga	21,6%	21%
Ubistvo	8,5%	18,1%
Razbojništvo	14,8%	6,8%
Ostala krivična dela	31,1%	28,8%

Struktura osuđenika

Osuđenici po polu i stepenu stručne spreme

Stepen školske spreme	muškarci	žene
Potpuno nepismeni	2%	7%
Nezavršena OŠ	16%	14%
Završena OŠ	22%	24,6%
Nezavršena SŠ	4%	0,4%
Završen 3. st	25%	17,5%
Završena 4. i 5. st	28,9%	28,5%
Završena VŠ i fakultet	2%	8%
Magistarske i doktorske	0.1%	0%

Čemu obrazovanje u zatvoru?

- Veliki broj istraživanja u svetu pokazuje da obrazovanje u zatvoru može da utiče na smanjenje recidivizma (Harer, 1994, 1995; Stevens & Ward, 1997; Cecil et al., 2000; Hull et al, 2000; Steurer & Smith, 2003; Vacca, 2004; MacKenzie, 2006; Kling, 2006; Esperian, 2010; Lois et al., 2013)
- Lois et al., (2013) – rezultati meta-analize naučne literature posvećene istraživanju zatvorskog obrazovanja pokazuju da osuđenici koji su učestvovali u zatvorskim obrazovnim programima:
  - **43% manje šanse da se vrate u zatvor** od onih koji nisu učestvovali
  - **veće šanse za zapošljavanje** nakon izlaska iz zatvora

Čemu obrazovanje u zatvoru?

- Tretman osuđenika trebalo bi da ispuni sledeće zadatke:
  - „pripremi“ osuđenike za život po isteku kazne;
  - obezbedi boljeg funkcionisanje zatvora
  - omogući ispunjavanje svrhe zatvorske kazne da osuđene osobe ne čine više krivična dela
- obrazovanjem osuđenika mogu se postići ciljevi:
  - korisno osmišljeno i provedeno vreme u zatvoru;
  - osposobljavanje za neko deficitarno zanimanje koje će im olakšati zaposlenje po izlasku iz zatvora;
  - umanjivanje negativnih posledice zatvaranja;
  - učenje nenasilnog rešavanja konflikata i
  - razvijanje socijalnih veština...

Istorija organizovanog obrazovanja osuđenika nije duga....

- Posleratni period *masovnog narodnog prosvjećivanja od 1945. - 1950. godine* odrazio se i na obrazovanje u zatvorima (analfabetski tečajevi i podsticajne prinude na kakvu-takvu obuku u nekom zanatu)
- Sa pojavom sumnje u ideju prevaspitanja i promenama u društvu devedesetih (političkih - raspad SFRJ, ratovi u okruženju, sankcije , izbeglištvo...) interesovanje za obrazovanje slabi, ne samo od strane osuđenika nego i uprava zatvora.
- U periodu od 1990. - 2000. god - interesovanje osuđenika za obrazovanjem se iz godine u godinu smanjivalo, škole su ostajale prazne, prekinuta je saradnja sa civilnim školama, nastavnički kadar je odlazio iz zavoda, novi kadrovi nisu primani...
- Pokušaj oživljavanja obrazovanja - pilot projekat Misije OEBS-a u KPZ Sremska Mitrovica od decembra 2006. do decembra 2007. (104 osobe bile obuhvaćene OŠ i SS obrazovanjem).
- Međutim, na oživljavanje obrazovanja u KPZ na savremenim metodama, sadržajima i oblicima se još uvek, čeka

Obrazovanje u zatvoru kod nas

- Obrazovanje faktor u resocijalizaciji koji se kod nas često samo podrazumeva
- Izostaju sistematska istraživanja kojima je jedini cilj ispitivanje efekata obrazovanja i njegov značaj za resocijalizaciju

Obrazovanje u zatvoru kod nas

- Pravo osuđenih lica na obrazovanje
  - Više deklarativno nego stvarno
- Procena potrebe za obrazovanjem samo na osnovu iskaza osuđenika u prijemnom odeljenju, bez ulaska u problematiku kvaliteta dostignutog nivoa obrazovanja i odnosa prema obrazovanju
- Mala uključenost osuđenika u programe obrazovanja
  - u najboljim periodima - oko 1/3 uključenih zatvorenika
  - 1-3% uključenih od kraja devedesetih godina prošlog veka

Ko može realizovati obrazovanje u zatvoru?

- Škole za osnovno obrazovanje odraslih
- Realizaciju srednjeg obrazovanja, stručnog osposobljavanja i obuka u zatvorima mogu sprovesti:
  - odabrane lokalne srednje škole
  - akreditovani centri za kontinuirano obrazovanje odraslih
  - druge organizacije koje imaju status javno priznatog organizatora obrazovanja odraslih (JPOA) – za sprovođenje neformalnog obrazovanja na osnovu posebnih programa u cilju sticanja znanja i veština usmerenih na lični razvoj, rad, zapošljavanje i socijalne aktivnosti

Ko sve obavlja posao edukatora?

- ko sve obavlja posao edukatora?
- koje je inicijalno obrazovanje osoblja zaposlenog u službama za tretman i obuku i upošljavanje?
- mogu li zaposleni u navedenim službama, s obzirom na brojnost i karakteristike zatvorenika i neadekvatnost stručnih kadrova, efikasno obavljati svoj posao i bez kontinuiranog „rada na sebi“?

Ko sve obavlja posao edukatora?

- u KPZ Niš, Požarevac i Sremska Mitrovica zaposleno je samo 94 osobe u službi za tretman od kojih 82% ima VSS
- Defektolozi, psiholozi, sociolozi, socijalni radnici, pedagozi i andragozi
- Ali i profesori marksizma, istorije, geografije, razredne nastave, politikolozi, mašinski inženjeri
- Najveći deo rada na organizovanju obuke i osposobljavanja osuđenih izvode kadrovi sa III i IV stepenom stručnosti (43%)

Ko sve obavlja posao edukatora?

- veći deo kadrova u službama za tretman i obuku, bavi se onim za šta nije pripreman bazičnim obrazovanjem, a oni će s obzirom na brojnost, obeležiti decenije nekompetentnog rada
- među zaposlenima najmanje je po inicijalnom obrazovanju andragoga - Zašto?
- mnogima koji se bave andragogijom i obrazovanjem odraslih u zatvoru, ista nije matična oblast - oni su mogli steći andragoško znanje samo fragmentarno, više informativno

Ko sve obavlja posao edukatora?

- Najveći deo ispitanog uzorka osoblja u KPZ Sremska Mitrovica i Požarevac (60%) ima između 5-15 godina radnog staža
- Znanja koja im nedostaju u radu sa osuđenima su:
  - edukacije za rad s narkomanima, grupni rad s narkomanima, alkoholičarima i seksualno devijantnim, klinička psihologija;
  - specijalizovani programi za grupni rad, vođenje grupe, psihološke tehnike rada, znanja o različitim stilovima učenja znanja iz oblasti pedagogije
  - znanja iz oblasti prava i penologije
- Ističu da se edukacije retko organizuju, pogotovo one koje se odnose na konkretne probleme u radu sa osuđenima

Ko sve obavlja posao edukatora?

- Imajući u vidu izmenjenju strukturu osuđenika i zastarevanje znanja - najpotrebnije kontinuirano obrazovanje i pohađanje dodatnih obuka, kurseva, različitih programa za grupnu terapiju
- Od starijeg kadra, sa dugogodišnjim stažom u nepovoljnim i stresnim uslovima rada, teže je očekivati da učestvuju na dodatnom "radu na sebi"
- Iz razgovora s njima očigledan je fizički zamor i mentalna iscrpljenost
- Stanje u KPZ u pogledu osoblja:
  - nedovoljan broj
  - bez odgovarajuće stručne spreme i dodatnih osposobljavanja i usavršavanja

Primer dobre prakse

- 2011 - 2013. god pilot-projekt „Podrška stručnom obrazovanju i obuci u zatvorskim ustanovama u Srbiji“ - pokrenula i financirala EU
  - podrška resocijalizaciji osuđenika i povećanje njihovog zapošljavanja nakon izdržane zatvorske kazne
  - 5 zanimanja koja su deficitarna na tržištu rada u Srbiji:
    - pekarstvo (tri tipa obuke)
    - štampanje sito štampom
    - zavarivanje (tri tipa)
    - stolarstvo
    - povrtlarstvo
  - Stručno obrazovanje i obuka sprovedeni su u tri KPZ: Požarevcu, Sremskoj Mitrovici i Nišu

Primer dobre prakse

- osigurana je oprema za obuku i stručno osposobljavanje
- 200 službenika je završilo obuku (savetnici za tretman, nastavnici, instruktori, savetnici za zapošljavanje)
- obuku je završilo i 500 zatvorenika
- **Šta dalje?**
  - Pitanje održivosti programa i obuke
  - Postepeno povezivanje osuđenika sa službama za zapošljavanje
  - Evidencija i sistematsko praćenje zapošljavanja po izlasku iz zatvora

Razlozi neuključivanja u obrazovne programe

- nedovoljna uverenost da obrazovanje može promeniti osuđenika
- neadekvatna osposobljenost kadrova zaduženih za penalni tretman i nedostatak znanja o značaju obrazovanja za realizaciju istog
- nedovoljne informisanosti osuđenika o pravu na obrazovanje
- neispitane obrazovne potrebe i spremnost osuđenih lica za učestvovanje u obrazovnom procesu

Vrednovanje efikasnosti zatvorskog obrazovanja

- koji je cilj vrednovanja?
- šta, ko, kako vrednuje i kada vrednovati?

- Cilj vrednovanja obrazovanja proističe iz svrhe zatvorske kazne odnosno mesta obrazovanja u ukupnom tretmanu i postizanja “pripreme” osuđenika za život na slobodi bez kršenja zakona

Vrednovanje efikasnosti zatvorskog obrazovanja

- ispitivanje obrazovnih potreba (s obzirom na vrstu krivičnog dela, dužinu kazne, karakteristike ličnosti, nivo i vrstu obrazovanja...);
- utvrđivanje neophodnih programa obrazovanja (oblik, sadržaj, način, trajanje...);
- vrednovanje programa (koji program i koje aktivnosti mogu pomoći u ostvarivanju resocijalizacije);
- vrednovanje odvijanja procesa obrazovanja odnosno programa koji se sprovode (da li postoji stručno osoblje za realizaciju programa, sredstva, uslovi)
- Vrednovanje efekata – da li su postignuti ciljevi tj. promene kod osuđenika koji su obuhvaćeni predviđenim programima (promene ponašanja u zatvoru i na slobodi)
  - Praćenje bivših osuđenika po izlasku iz zatvora (mogućnost nastavka obrazovanja, zapošljavanje i primena naučenog)

Na kraju...

- Da bi obrazovni programi zaživeli u KPZ neophodno je da se sistematskim vrednovanjem malobrojnih postojećih programa potvrdi (naučno i društveno) njihova efikasnost u smanjenju recidivizma
- kvalitetno vrednovanje obrazovanja podrazumeva “**snimanje**” stvarnog stanja i određivanje odgovarajućih programa za promenu ponašanja
- obuhvata **eksterno** (spoljašnje vrednovanje koje vrši npr. ministarstvo, instituti, eksperti) i **interno** (unutar zatvora -usmereno na unapređenje kvaliteta obrazovanja)
- **produženo vrednovanje** praćenjem bivših osuđenika na slobodi - gde se proveravaju efekti ukupne resocijalizacije

Na kraju...

- Organizovanje obrazovanja prema potrebama osuđenika i šire društvene zajednice omogućilo bi da društvo u drugačijem svetlu sagleda svoju odgovornost prema osuđenicima
- uključivanje osuđenika u obrazovanje i rad presudno kako za human tretman tako i za integraciju po izlasku iz zatvora
- Adekvatnim obrazovnim programima izdržavanje zatvorske kazne dobija novi kvalitet, usmeren čoveku i cilju da se osuđenik nakon izdržane kazne vrati u društvo osposobljen da živi u skladu s pravnim normama

Na kraju...

- Odustajanje od modela resocijalizacije u svetu, koji je većim delom bio zasnovan na „nametnutoj pomoći“ i terapijskom modelu, lečenju i promeni ličnosti otvara put obrazovanju (uz radno angažovanje i sportsko-rekreativne aktivnosti) kao realnoj mogućnosti koja može ublažiti negativne posledice lišenja slobode
- Nije nam poznato da je ikome do sada uspelo da prinudom, silom i raznolikim lišavanjima kod osuđenika održi i razvije ljudski integritet. Ako obrazovanje i učenje ne nudi i ne probudi „uspavano“ dobro u čoveku, šta mu onda ostaje?